

Особливості роботи з текстом на уроках української мови за компетентнісним підходом

Статтю присвячено проблемі використання текстового дидактичного матеріалу на уроках української мови в умовах упровадження компетентнісного підходу. Розглянуто основні функції тексту в методичному аспекті, доведено, що за компетентнісним підходом текст є метою, результатом і провідним засобом навчання у мовній освіті. Автором з'ясовано, що текст виступає засобом реалізації усіх змістових ліній програми, що потребує комплексної роботи з ним для одночасного формування або удосконалення мовленнєвих, мовних, культурологічних умінь і навичок, соціалізації учнів за рахунок роботи в колективі, малих групах і парах, формування загальнонавчальних умінь і навичок. Передбачено, що робота з текстом буде успішною за умов упровадження текстоцентричного підходу. Запропоновано систему комплексної роботи з текстом, спрямованої на комунікативний та інтелектуальний розвиток школярів, яка передбачає взаємозв'язок у роботі з розвитку репродуктивних і продуктивних видів мовленнєвої діяльності, семантики і мовного оформлення, виявлення авторського наміру, концептуального навантаження, ключових слів тощо.

Ключові слова: текст, функції тексту, компетентнісний підхід, текстоцентричний підхід, комплексна робота з текстом.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останні два десятиліття характеризуються значними змінами у мовно-літературній освіті: створення нових концептуальних засад і моделей навчання мови (комунікативно спрямоване навчання – Н. Голуб, Г. Шелехова, Л. Мамчур, Л. Мацько ; когнітивне – М. Пентилюк, С. Омельченко, лінгвокультурологічне – О. Кучерук, О. Семенов, Л. Паламар та ін.), затвердження Державних стандартів освіти, пошук нових підходів до вивчення мови, серед яких є ті, що безпосередньо впливають на результат освіти. Так, компетентнісний підхід до навчання на сучасному етапі розвитку освіти в Україні є одним з найважливіших шляхів інтеграції до світового освітнього простору, узгодження змісту, підходів і технологій навчання з потребами суспільства [14]. Компетентнісний підхід – це підхід, за яким акцентовано увагу на результаті освіти, причому як результат розглядають не суму засвоєної інформації, а здатність людини діяти в різних проблемних ситуаціях. Тип ситуацій залежить від специфіки освітнього закладу: заклад загальної чи професійної освіти, початкової, середньої або старшої ланки школи [8]. В основі більшості сучасних технологій, моделей та підходів лежить робота з текстом. З уведенням до програми 5-го класу розділу «Текст», ознайомленням школярів з важливими текстологічними поняттями, упровадженням текстоцентричного підходу, вивченням змісту і рівневої організації мовленнєвої компетенції, яка нині інтегрує знання й уміння в усіх видах мовленнєвої діяльності, виникла необхідність перегляду системи роботи з текстом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій відбувався за декількома напрямками: впровадження нової парадигми результатів навчання, особливості реалізації компетентнісного підходу у мовній освіті України (В. Бадер, І. Бех, Н. Бібік, Н. Голуб, І. Гушлевська, Д. Іванов, О. Овчарук, О. Пометун, М. Пентилюк, О. Савченко, Н. Янчук), дослідження феномену комунікативної компетенції та її місця у формуванні загальної компетентності учня, комунікативна компетенція як мета навчання української мови (А. Богуш, Н. Веніг, Н. Голуб, І. Гудзик, С. Єрмоленко, Л. Мацько, А. Мамчур, М. Пентилюк, Т. Симоненко, О. Семенов), психолінгвістичний, дидактичний, методичний аспекти вивчення тексту як багатофункціонального поняття (В. Белянін, Л. Варзацька, М. Вашуленко, Г. Гранік, Н. Губенко, І. Гудзик, Т. Дончеко, Т. Дрідзе, М. Жинкін, М. Конфедерат, В. Красних, М. Львов, М. Макаров, В. Мельничайко, М. Плющ, С. Цінько та ін.). У процесі дослідження було з'ясовано, що за компетентнісним підходом мета навчання української мови полягає у формуванні комунікативної компетенції [3; 7; 9; 14], а

це передбачає сформованість умінь у всіх видах мовленнєвої діяльності, побудову текстів (власних висловлювань) різних типів, жанрів і стилів мовлення. Отже, текст виступає як результат навчання української мови. Існує низка методичних праць, присвячених методиці роботи з текстом на уроках української мови на різних етапах її вивчення [2; 4; 5; 6; 10; 13; 15], але дослідження, які б відображали модифікацію функцій тексту в умовах компетентнісного підходу, ще не проводилися. Це і зумовлює актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у визначенні особливостей роботи з текстом в умовах упровадження компетентнісного підходу до вивчення української мови.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Поняття «текст» є складним і багатофункціональним, тому і розглядається у багатьох аспектах. Текст як об'єкт методичного дослідження становить складну проблему, оскільки використання готових текстів або навчання створювати власні тексти різних типів і стилів мовлення відповідно до умов спілкування потребує знання вчителем лінгвістичної, психолінгвістичної, методичної сутності тексту і процесу його творення. Методисти, спираючись на теоретичні засади суміжних наукових галузей, мають свої дефініції тексту та систему роботи з ним [2; 6]. За комунікативно-орієнтованим навчанням текст розглядається як результат будь-якого виду мовленнєвої діяльності – мовленнєвий твір у звуковій або графічній формі (говоріння або письмо), а також об'єкт розуміння (читання або аудіювання) [15]. Традиційно методисти виділяють наступні функції тексту:

– функція поповнення знань учнів про систему мови, функціонування мовних явищ, переважно лексичних. Практичну реалізацію ця функція знаходить у завданнях до тексту, що охоплюють різні мовні рівні, і які спрямовані на те, щоб звернути увагу учнів на мовні елементи тексту (знайти незнайомі слова, знайти і вписати однорідні члени речення, підкреслити дієслова тощо);

– функція тренування. Мета цієї функції – формування мовних умінь і навичок. Вона також реалізується на основі завдань до тексту, орієнтованих на часткове чи повне відтворення його змісту (відповісти на запитання вчителя, переказати текст, використавши певні граматичні явища, лексичні одиниці тощо);

– функція розвитку усного мовлення учнів (формування на основі тексту навичок говоріння). З цією метою використовуються різні форми відтворення змісту прослуханого чи прочитаного тексту (переказ своїми словами, драматизація окремих епізодів, доповнення тексту деталями, продовження тексту, побудова діалогів на базі тексту тощо);

– функція розвитку смислового сприйняття тексту – розуміння прослуханого чи прочитаного тексту. Реалізація цієї функції залежить від характеру завдань, які мають бути, насамперед, спрямовані на перевірку розуміння сприйнятого тексту або на виділення в ньому різних смислових чи формальних елементів, які допомагають правильному розумінню змісту тексту. За комунікативно-орієнтованим навчанням саме 3, 4 функції є основними, а перші – допоміжними, оскільки їх можна реалізовувати і без тексту [12]. Всі функції є важливими, але не відображають процес навчання в сучасних умовах. Існує інший підхід до визначення функцій тексту на уроках української мови, які відображають багатоаспектність цього феномену:

1. *Текст як дидактична одиниця.* Розвивальна функція тексту полягає у формуванні мовних і мовленнєвих умінь, удосконалення мовної компетенції, оволодіння системою мови і нормами мовлення. Оволодіння комплексом мовленнєвознавчих понять та ознак (тема, стиль, тип мовлення...) – основна освітня функція. Виховні можливості нерозвивно пов'язані з культурологічною приналежністю текста (мовленнєва змістова лінія).

2. *Текст як мовна одиниця.* У цьому аспекті текст розглядається з погляду його лінгвістичних характеристик (абзац, засоби зв'язності мовних одиниць, структура...), текст допомагає учням опанувати систему мови, удосконалити мовну компетенцію (мовна змістова лінія).

3. *Текст як одиниця культури.* Мова як транслятор культури за допомогою текстів прилучає школярів до культури нації і людства, сприяє розвитку культурологічної комунікації (соціокультурна змістова лінія).

4. *Текст як мінімальна одиниця спілкування.* У цьому аспекті текст є відображенням процесу обміну інформацією, впливу комунікантів один на одного. За допомогою тексту у школярів формується комунікативна компетенція.

5. *Текст як дискурс.* Дискурс – це текст у єдності його лінгвістичних та екстралінгвістичних властивостей, тобто текст у взаємозв'язку з мовленнєвою ситуацією, зі статусом і намірами комунікантів, із результатами мовленнєвого акту [10, с.51-52].

Наведені функції (аспекти) тексту на уроках рідної мови засвідчують приналежність тексту до всіх ліній оновленого змісту навчання, безпосередній, а не опосередкований зв'язок із комунікативною компетенцією. І хоча знання про текст учні отримують у процесі вивчення відповідного розділу (мовна змістова лінія), але на всіх уроках розвитку мовлення (мовленнєва змістова лінія) відбувається робота з текстом (аналіз, переказування тексту, побудова власного висловлювання), текст є основою вивчення літератури, засобом самостійного опанування знань з усіх предметів (стратегічна лінія) тощо.

У матеріалах «Круглого столу з проблем формування комунікативної компетентності» зазначається, що до складу цього інтегративного поняття входять мовна, мовленнєва, соціокультурна та стратегічна (діяльнісна) компетенції зі своїми субкомпетентностями [9]. Отже, основна функція тексту полягає у можливості формуванні умінь і навичок, пов'язаних із усіма видами предметних компетенцій. А це потребує комплексної роботи з ретельно дібраними текстами.

Основними критеріями відбору текстів для використання їх на уроках мови є:

– країнознавчий (соціальної і хронологічної гомогенності, соціологічної компетентності, культурної репрезентативності), тобто наповненість тексту відомостями про злободенні проблеми екології природи і людини, тематична і жанрова їх різноманітність, достовірність поданої інформації. Робота з ключовими (опорними) словами або концептами, що відповідає переліку програмових тем, поданих у соціокультурній змістовій лінії;

– лінгвістичний або мовний (соціально-групової репрезентативності, стилістичної гетерогенності, хронологічної гомогенності). Дібрані тексти мають давати повне уявлення про основні функціональні стилі сучасної української мови, кожен текст характеризуватись основними стильовими ознаками – наукового, художнього, публіцистичного стилю. Крім того, текст має бути насиченим комунікативно-значущою лексикою відповідної тематичної групи для збагачення словникового запасу дітей, мовними явищами, які вивчаються на уроці, для лінгвістичного аналізу;

– едукативний (виховний). Найкращі зразки художніх творів не можуть не зворушити дитячого серця своїми чистими помислами, любов'ю до всього живого, почуттям милосердя, докором людям за їх жорстокість і бездуховність. Використання дидактичних текстів екологічного спрямування допоможе учням усвідомити себе як часточку природи, часточку Всесвіту;

– комунікативний (можливість формування комунікативних умінь на базі дібраних текстів). Добір «предметних» текстів, зміст яких базується на ситуаціях, що входять до предметно-тематичних галузей з відносно чітко окресленими межами – науково-технічні і художні тексти, казки, легенди, публіцистичні замітки тощо. Текст має, з одного боку, легко сприйматись зором або на слух (читання, аудіювання) для формування умінь у рецептивних видах мовленнєвої діяльності. З іншого боку, дібраний текст повинен легко переказуватись, стимулювати дітей до складання діалогів і монологічних висловлювань на базі цього тексту (продуктивні види мовленнєвої діяльності: говоріння і письмо). Тексти добираються проблемного характеру, щоб учні вчилися мислити, аргументовано доводити свою точку зору;

– доступності тексту для певного віку. Як відомо, занадто складні тексти можуть викликати розчарування учнів, позбавити їх віри в успіх. З іншого боку, занадто легкі тексти також небажані, оскільки відсутність моменту переборення труднощів негативно відображається на зацікавленості учнів видами діяльності з текстом, втрачає розвивальну функцію у самому процесі навчання мови.

Зазначені вимоги до текстів дозволять зробити процес навчання рідної мови дійсно результативним.

Методичний аспект використання текстів на уроках мови ґрунтується на розумінні тексту як мети, засобу оволодіння мовою і мовленням. Робота з текстом дає можливість глибше розв'язувати проблеми внутрішньопредметних зв'язків, показувати функціонування у мовленні мовних одиниць усіх рівнів, проводити спостереження за відповідними мовними явищами, реалізовувати мовний, мовленнєвий, соціокультурний та діяльнісний (стратегічний) компоненти нового змісту навчання української мови.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. За компетентнісним підходом текст виступає метою, основним засобом і результатом навчання української мови, саме він, за умов методично обґрунтованої комплексної роботи, може об'єднати усі компоненти нового змісту навчання, сформувавши мовну, мовленнєву, стратегічну та соціокультурну компетенції. Стаття не претендує на вирішення поставленої проблеми, лише окреслює шляхи використання тексту в нових умовах. Перспективними вважаємо дослідження методики проведення комплексної роботи з текстом, адаптацію лінгвокультурологічного (концептуального), дискурсивного та інших видів аналізу тексту для потреб загальноосвітніх закладів різних типів.

Джерела та література

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики / Ф. С. Бацевич. – К.: Академія, 2004. – 344 с.
2. Варзацька Л. О. Навчання мови та мовлення на основі тексту / Л. О. Варзацька. – К.: Рад.шк., 1986. – 112 с.
3. Голуб Н. Б. Компетентнісно спрямоване навчання української мови : концептуальний підхід / Н. Б. Голуб // Теоретична і дидактична філологія: Збірник наукових праць. – Випуск 12. – Переяслав-Хмельницький, 2012. – С.26-22.
4. Губенко М. Лінгвістичний аналіз тексту на шкільному уроці / М. Губенко // Вивчаємо українську мову та літературу. – 2005. – №22-23. – С. 2-11.
5. Гуцул З. Б. Текстоцентричні технології на уроках словесності / З. Б. Гуцул // Вивчаємо українську мову та літературу. – №8 (84) березень 2006 р. – С. 7-11.
6. Донченко Т. Урок мови: текст як дидактичний матеріал / Т. Донченко // Урок української. – 2001. – №2. – С. 33-35.
7. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. – К. : Ленвіт, 2003. – 261 с.
8. Іванов Д. Компетентнісний підхід в освіті. Проблеми, поняття., інструментарій / Д. Іванов, Г. Митрофанов, О. Соколова. // Зарубіжна література в школі. – 2006. – № 23 (47).
9. Компетентнісний підхід до навчання української мови в основній школі (матеріали круглого столу) // Українська мова та література в школі. – 2012. – № 4. – С.58-65.
10. Конфедерат М. І. Дидактичні можливості тексту / М. І. Конфедерат. – К.,1988. – 116 с.
11. Кучерук О. Лінгвокультурологічна модель формування мовної особистості: шляхи реалізації / О. Кучерук // УМЛШ. – 2007. – №6. – С. 9-11.
12. Лещенко Г. Комунікативні та культурологічні можливості роботи з текстом за чинними підручниками для 5 класу / Г. Лещенко // УМЛШ. – 2003. – №2. – С. 24-27.
13. Мельничайко В. Я. Уроки рідної мови. Лінгвістика тексту / В. Я. Мельничайко. – Тернопіль, 2002. – 24 с.

14. Пентиліук М. Компетентнісний підхід до формування мовної особистості в євроінтеграційному процесі / М. Пентиліук // Українська мова та література в школі. – 2010. – 2. – С. 2-8.

15. Цінько С. Критерії відбору текстів для сприймання учнями на слух / С. Цінько // УМЛШ. – 2000. – №4.

References

1. Bacevych F. S. *Osnovy komunikatyvnoi' lingvistyky* / F. S. Bacevych. – K.: Akademija, 2004. – 344 s.

2. Varzac'ka L. O. *Navchannja movy ta movlennja na osnovi tekstu* / L. O. Varzac'ka. – K.: Rad.shk., 1986. – 112 s.

3. Golub N. B. *Kompetentnisno sprjamovane navchannja ukrai'ns'koi' movy : konceptual'nyj pidhid* / N. B. Golub // *Teoretychna i dydaktychna filologija: Zbirnyk naukovykh prac'*. – Vypusk 12. – Perejaslav-Hmel'nyc'kyj, 2012. – S.26–22.

4. Gubenko M. *Lingvistychnyj analiz tekstu na shkil'nomu uroci* / M. Gubenko // *Vyvchajemo ukrai'ns'ku movu ta literaturu*. – 2005. – №22-23. – S. 2–11.

5. Gucul Z. B. *Tekstocentrychni tehnologii' na urokah slovesnosti* / Z. B. Gucul // *Vyvchajemo ukrai'ns'ku movu ta literaturu*. – №8 (84) berezen' 2006 r. – S. 7–11.

6. Donchenko T. *Urok movy: tekst jak dydaktychnyj material* / T. Donchenko // *Urok ukrai'ns'koi'*. – 2001. – №2. – S. 33–35.

7. *Zagal'nojevrops'ki Rekomendacii' z movnoi' osvity: vyvchennja, vykladannja, ocinjuvannja*. – K. : Lenvit, 2003. – 261 s.

8. Ivanov D. *Kompetentnisnyj pidhid v osviti. Problemy, ponjattja., instrumentarij* / D. Ivanov, G. Mytrofanov, O. Sokolova. // *Zarubizhna literatura v shkoli*. – 2006. – № 23 (47).

9. *Kompetentnisnyj pidhid do navchannja ukrai'ns'koi' movy v osnovnij shkoli (materialy kruglogo stolu)* // *Ukrai'ns'ka mova ta literatura v shkoli*. – 2012. – № 4. – S.58–65.

10. Konfederat M. I. *Dydaktychni mozhljivosti tekstu* / M. I. Konfederat. – K., 1988. – 116 s.

11. Kucheruk O. *Lingvokul'turologichna model' formuvannja movnoi' osobystosti: shljahy realizacii'* / O. Kucheruk // *UMLSh*. – 2007. – №6. – S. 9–11.

12. Leshhenko G. *Komunikatyvni ta kul'turologichni mozhljivosti roboty z tekstem za chynnymy pidruchnykamy dlja 5 klasu* / G. Leshhenko // *UMLSh*. – 2003. – №2. – S. 24–27.

13. Mel'nychajko V. Ja. *Uroky ridnoi' movy. Lingvistyka tekstu* / V. Ja. Mel'nychajko. – Ternopil', 2002. – 24 s.

14. Pentyljuk M. *Kompetentnisnyj pidhid do formuvannja movnoi' osobystosti v jevointegracijnomu procesi* / M. Pentyljuk // *Ukrai'ns'ka mova ta literatura v shkoli*. – 2010. – 2. – S. 2–8.

15. Cin'ko S. *Kryterii' vidboru tekstiv dlja sprjmannja uchnjamy na sluh* / S. Cin'ko // *UMLSh*. – 2000. – №4.

Лешенко А. П. Особенности работы с текстом на уроках украинского языка в условиях реализации компетентностного подхода. Статья посвящена проблеме использования текстового дидактического материала на уроках украинского языка в условиях внедрения компетентностного подхода. Автор рассматривает функции текста с методической точки зрения, доказывает, что именно текст выступает целью, результатом и основным средством обучения украинскому языку. Кроме того, текст также выступает основным средством реализации всех линий нового содержания языкового обучения, что предполагает проведения комплексной работы с текстом для одновременного формирования или совершенствования речевых, языковых, культурологических умений и навыков, социализации учащихся за счет работы в коллективе, малых группах и парах, формирования общеучебных умений и навыков. Исходя из этого, предполагается, что работа с текстом будет успешной при условии использования текстоцентрического подхода. В статье предложена система комплексной работы с текстом, направленная на коммуникативное и интеллектуальное развитие школьника, предполагающая взаимосвязь в работе по развитию репродуктивных и продуктивных видов речевой деятельности, семантики и языкового оформления, определения авторского намерения, концептуальной нагрузки, ключевых слов.

Ключевые слова: текст, функции текста, компетентностный и текстоцентрический подходы, комплексная работа с текстом.

Leshchenko H. P. Peculiarities of Work with a Text on the Lessons of Ukrainian Language in Conditions of Implementation of the Competence-Based Approach. This article deals with the problem of usage of the text didactic material on the lessons of Ukrainian language in conditions of competence-based approach introduction. The author considers the functions of a text from the methodological point of view, and proves that exactly the text is the purpose, result and the primary means of Ukrainian language teaching, which intends conduction of comprehensive work with the text for simultaneous formation or improvement of speech, language, cultural skills and abilities, socialization of students by means of working in teams, small groups and couples, formation of general educational skills and abilities. On that basis, it is expected that work with the text will be successful when used textocentric approach. The article offers the system of comprehensive work with the text, aimed at the student's communicative and intellectual development, which implies relationship in work concerning development of reproductive and productive types of speech activity, semantics and linguistic processing, determination of the author's intention, conceptual load, keywords.

Key words: text, functions of a text, competence and textocentric approaches, comprehensive work with a text.